

ANALIZA PODSTAWOWYCH POJĘĆ Z ZAKRESU HISTORII IMIGRACJI (NA PRZYKŁADZIE FRANCUSKIM)¹

Paweł Sękowski <http://orcid.org/0000-0003-4743-7990>

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

ABSTRACT

ANALYSIS OF BASIC TERMS RELATED TO THE HISTORY OF IMMIGRATION (THE CASE OF FRANCE)

The aim of this paper is to explain the terminology used in the field of history of immigration and for referring to foreigners, by means of defining the terms, studying the relationship between them and identifying essential factors that differentiate their meanings. The studied terms are: emigration, economic and political emigration, foreigner, émigré, immigrant, foreign worker, refugee, exile, stateless person, asylum seeker, displaced person, repatriation. The analysis refers to the case of France – which, from the historical perspective, was the first European country of immigration and not of emigration – in the interwar and immediate postwar period and to the case of the large Polish immigrant community settled in France since the interwar period. The practice of application of each of the above mentioned terms was inscribed into a logic of the politicization of the issue of the presence of foreigners. Nowadays, the situation at this point seems to be the same.

Key words: history of immigration, foreigners, immigrants, émigrés, refugees, stateless persons, displaced persons, asylum seekers, France, Polish immigrants.

Słowa kluczowe: historia imigracji, cudzoziemcy, imigranci, emigranci, uchodźcy, bezpieczeństwa, dipisi, azylanci, Francja, imigranci polscy.

¹ Artykuł stanowi zmodyfikowany fragment rozprawy doktorskiej pt. *Les Polonais en France dans l'immédiat après-guerre (1944–1949)*, obronionej w 2015 r. na Université Paris Sorbonne – Paris IV oraz na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Tekst ten nie znajdzie się w opublikowanej wersji rozprawy pt. *Les Polonais en France au lendemain de la seconde guerre mondiale (1944–1949) : Histoire de l'intégration de la communauté immigrée installée en France depuis l'entre-deux-guerres*, Paris, Sorbonne Université Presses, 2019.

Badania w zakresie problematyki imigracji wymagają stosowania określonych pojęć, które niejednokrotnie bywają używane bez uwzględnienia niuansów odróżniających znaczenie poszczególnych terminów. Mowa tu o pojęciach całkowicie podstawowych z punktu widzenia historii imigracji, jak: emigracja, emigracja ekonomiczna, emigracja polityczna, cudzoziemiec, emigrant, imigrant, pracownik cudzoziemski, uchodźca, wychodźca, bezpaństwowiec, azylant, repatriacja. Niniejszy artykuł ma na celu uporządkowanie terminów obecnych w historiografii imigracji, a odnoszących się do obcokrajowców poprzez ich zdefiniowanie, omówienie relacji między nimi oraz wskazanie zasadniczych czynników, które różnicują ich zakresy znaczeniowe. Osiągnięcie wymienionych celów może stanowić pierwszy krok w kierunku dalszych badań nad kwestią polityzacji zagadnienia migracji i migrantów oraz stosowanych w tym zakresie pojęć, w zależności od interesów osób czy organizacji, poprzez stosowanie określonych pojęć oraz niestosowanie innych pojęć. Inną wartą zgłębienia kwestią są uwarunkowania psychologiczne związane z recepcją poszczególnych omawianych pojęć, w tym także z recepcją przez same osoby określane danymi pojęciami. Zwrócenie uwagi na te zagadnienia oraz wstępne ich omówienie jest kolejnym celem niniejszego tekstu.

Przeprowadzona analiza będzie się odnosić do przykładu Francji – w perspektywie historycznej pierwszego kraju imigracji (a nie emigracji) w Europie – w okresie dwudziestolecia międzywojennego i w pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej. W przytoczonych przykładach będę się odwoływać do społeczności polskiej we Francji, osiadłej w tym kraju w okresie dwudziestolecia międzywojennego.

Według rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 października 1927 roku kryterium definiującym pojęcie **emigracji** było opuszczenie terytorium polskiego w poszukiwaniu pracy w celu jej wykonywania lub osadnictwa². Socjolog Józef Chałasiński zdefiniował emigrację jako zjawisko społeczne, „zjawisko przesiedlania się członków grup społecznych poza granice terytorialne tych grup”³. Słowo „emigracja” oznacza zarówno proces migracji poza terytorium kraju pochodzenia, jak i społeczność już osiadłą na terenie obcego państwa, złożoną z osób, które uprzednio wyemigrowały z kraju pochodzenia.

Chałasiński pisał w latach 30. XX wieku o różnych typach emigracji pod względem motywów emigrowania, wymieniając w tym kontekście emigrację polityczną, religijną i ekonomiczną⁴. Zasadniczo stosuje się rozróżnienie na emigrację ekonomiczną i emigrację polityczną.

² Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 października 1927 r. o emigracji, Dz.U. 1927 nr 89 poz. 799.

³ Cyt. za: J. Chałasiński, *Emigracja jako zjawisko społeczne*, „Przegląd Socjologiczny” 1936, t. 4, nr 3–4, s. 498. Ten artykuł ukazał się również w wydany kilka lat temu wyborze tekstów: idem, *Emigracja jako zjawisko społeczne* [w:] *Migracje i migranci w pismach Ludwika Krzywickiego, Floriana Znanieckiego, Józefa Chałasińskiego*. Wybór tekstów, red. G. Firlit-Fesnak, J. Godlewska-Szyrkowa, C. Żołądowski, Warszawa 2013, s. 221–228.

⁴ J. Chałasiński, *Emigracja jako zjawisko społeczne*, „Przegląd Socjologiczny” 1936, t. 4, nr 3–4, s. 498; Idem, *Emigracja jako zjawisko społeczne* [w:] *Migracje i migranci...*, s. 224.

O tym, że „wychodźstwo współczesne” ma w przypadku ludności polskiej „prawe zawsze charakter ekonomiczny”, pisał już wybitny socjolog Florian Znaniecki w odniesieniu do emigracji z ziem Królestwa Polskiego w okresie przed I wojną światową. Znaniecki postulował rozwinięcie badań nad przyczynami i znaczeniem tego zjawiska⁵. **Emigracja ekonomiczna**, z definicji dokonana z kraju biedniejszego w kierunku kraju, gdzie możliwe do uzyskania wynagrodzenie jest bardziej atrakcyjne, charakteryzuje się zazwyczaj chęcią powrotu do kraju pochodzenia po uprzedniej poprawie swojej sytuacji materialnej. Taka myśl towarzyszyła między innymi imigrantom polskim przybyłym do Francji w okresie dwudziestolecia międzywojennego na podstawie polsko-francuskiej umowy międzypaństwowej. Wierzyli oni w większości, że po zaoszczędzeniu pewnej sumy pieniędzy zakupią w Polsce ziemię, po czym powrócą do swojej ojczyzny i tam się osiedlą. Można nawet stwierdzić, że ta nadzieja na przyszły powrót do kraju pochodzenia należy wręcz do definicji emigracji ekonomicznej⁶.

Niemniej jednak emigrant ekonomiczny może się stać emigrantem politycznym (i to bez uzyskiwania statusu uchodźcy)⁷. Tak było na przykład w wypadku licznych działaczy polskich stowarzyszeń i partii politycznych we Francji, którzy przybyli do tego państwa jako „pracownicy cudzoziemscy” (franc. *travailleurs étrangers*) na mocy polsko-francuskiej umowy emigracyjnej z 1919 roku, ale następnie ulegli polityzacji, pozostając górnikami, robotnikami przemysłowymi bądź – co w tym przypadku zdarzało się najrzadziej – robotnikami rolnymi. Osobnym problemem jest kwestia statusu uchodźcy: czy we wspomnianym przypadku Polaków we Francji dawał on większy parasol ochronny dla zaangażowania społeczno-politycznego nad Sekwaną niż status „pracownika cudzoziemskiego”? Wydaje się, że odpowiedź powinna być negatywna, biorąc pod uwagę znaczenie doświadczonej polskiej siły roboczej dla francuskiej gospodarki. Warto zwrócić uwagę choćby na fakt, że w pierwszym zarządzie Kongresu Polonii Francuskiej, wybranym w 1949 roku, wszyscy jego członkowie byli obywatelami polskimi i żaden z nich nie miał statusu uchodźcy. Z kolei w ścisłym kierownictwie Centralnego Związku Polaków we Francji w 1950 roku znajdowało się trzech obywateli polskich i tylko jeden uchodźca pochodzenia polskiego. Podobnie wszyscy członkowie zarządu Stowarzyszenia Polskich Kombatanów w Paryżu między 1947 a 1954 rokiem mieli obywatelstwo polskie, a nie posiadali statusu uchodźcy⁸. Brak zainteresowania francuskim statusem uchodźcy był związany z ideą obowiązku podtrzymywania przynależności do państwowości

⁵ F. Znaniecki, *Wychodźstwo a położenie ludności wiejskiej, zarobkującej w Królestwie Polskim*, „Wychodźca Polski” 1911, z. 3 [w:] *Migracje i migranci...*, s. 100, 109.

⁶ O przyczynach polskiego wychodźstwa zarobkowego do Francji w okresie międzywojennym pisał jeszcze w latach 30. socjolog i ekonomista Ludwik Krzywicki. Polskich emigrantów określał mianem wychodźców. Zob. L. Krzywicki, *Wstęp do „Pamiętników emigrantów. Francja”* [w:] *Migracje i migranci...*, s. 41–57.

⁷ B. Groppo, *Exilés et réfugiés : L'évolution de la notion de réfugié au XXe siècle*, „Historia Actual Online” 2003, nr 2, s. 70; S. Dufoix, *Fausse évidences. Statut de réfugié et politisation*, „Revue européenne de migrations internationales” 2000, t. 16, nr 3, s. 150; O. Forcade, *Conclusion* [w:] *Les Réfugiés en Europe du XVIe au XXe siècle*, red. O. Forcade, P. Nivet, Paris 2008, s. 333.

⁸ S. Dufoix, op. cit., s. 155.

polskiej. Taka postawa, mająca silne podłoże psychologiczne, była jeszcze bardziej widoczna w przypadku powszechnej odmowy rozpoczęcia procedur w kierunku naturalizacji przez Polaków mających do tego prawo.

Przed 1945 rokiem słowo **cudzoziemiec** (franc. *étranger*) odnosiło się do osób, które po II wojnie światowej zaczęto określać mianem „imigrantów”. Dystans, jaki dzielił cudzoziemców od miejscowej społeczności, miał podwójny wymiar, prawny i kulturalny⁹. Obecnie termin „cudzoziemiec” ma znaczenie wyłącznie prawne i odnosi się do osób nieposiadających obywatelstwa kraju osiedlenia. Cudzoziemiec może posiadać obywatelstwo innego państwa bądź nie posiadać obywatelstwa żadnego państwa.

Emigrant (franc. *émigré*) to osoba, która z jakiegokolwiek powodu (politycznego, ekonomicznego, osobistego itd.) opuściła kraj pochodzenia i osiedliła się w innym kraju. Pojęcie emigranta posiada specyficzną treść, pewien bagaż osobistych doświadczeń w przeciwieństwie do suchego terminu „cudzoziemiec”. Każdy emigrant musi przystosować się w aspekcie materialnym do nowego środowiska, starając się przy tym utrzymać (albo poprawić) swoją dotychczasową pozycję społeczną. W końcu emigrant stara się zachować swój wewnętrzny świat, dziedzictwo związane z tradycją kraju pochodzenia – to, co filozof Zygmunt Lubicz-Zaleski określił mianem „uniwersum moralnego” (*univers moral*) emigranta¹⁰. Ten wysiłek charakteryzuje zarówno aktywistów politycznych i intelektualistów, jak prostych robotników, którzy opuścili kraj pochodzenia z przyczyn ekonomicznych. Termin „emigrant” używany jest z punktu widzenia społeczeństwa i kraju pochodzenia danej osoby oraz, z reguły, z perspektywy samej migrującej osoby (która rzadko określi się mianem „imigranta”). Według wspomnianego już zarządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej o emigracji z 1927 roku – a zatem wydanego w okresie, gdy procesy migracji zewnętrznych obejmowały setki tysięcy obywateli polskich – emigrantem był określany „obywatel polski, który opuszcza lub opuścił terytorium Rzeczypospolitej w poszukiwaniu pracy, lub dla jej wykonywania, lub w celach osadnictwa, albo też udając się do swego małżonka, krewnych i powinowatych, którzy już wyemigrowali poprzednio” (art. 1)¹¹. Odwracając perspektywę, „emigrant” (z punktu widzenia państwa pochodzenia) staje się „imigrantem” (z punktu widzenia kraju osiedlenia).

Aż do końca II wojny światowej pojęcie **imigrant** (franc. *immigré*) było nieobecne w słowniku administracji francuskiej. W użyciu było w zasadzie tylko słowo „cudzoziemiec”. Jednocześnie słowo „imigrant” było stosowane już we wcześniejszym okresie przez dziennikarzy i polityków w artykułach prasowych i wystąpieniach¹².

⁹ J. Ponty, *L'Immigration dans les textes, France, 1789–2002*, Paris 2003, s. 9; M. Tripier, *L'Immigration dans la classe ouvrière en France*, Paris 1990, s. 20.

¹⁰ Te cechy emigranta zostały sformułowane w: Z. Lubicz-Zaleski, *Le Statut moral de l'émigré*, Paris 1949, s. 2 (wyimek z: „Revue des travaux de l'Académie des Sciences morales et politiques” 1949).

¹¹ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 października 1927 r. o emigracji, Dz.U. 1927 nr 89 poz. 799 art. 1, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19270890799> (dostęp: 15.01.2019).

¹² J. Ponty, *L'Immigration dans les textes...*, s. 5; G. Noiriel, *Atlas de l'immigration en France*, Paris 2002, s. 7.

Po II wojnie światowej uzus słowa „imigrant” implikował perspektywę ekonomiczną, imigranci zaś zazwyczaj należeli do klasy robotniczej. Imigrant jest w pierwszej kolejności cudzoziemcem, a jego pozycja społeczna i status prawny są niższe niż w przypadku obywateli państwa osiedlenia. Fakt przynależności zdecydowanej większości imigrantów do klasy robotniczej przyczynił się do tego, że – jak pisze Maryse Tripier – pojęcie imigranta robotniczego (*ouvrier immigré*) stało się pleonazmem¹³. Charakterystyczne dla Francji było to, iż terminem „imigrant” określano również migrantów sezonowych, tak jakby byli oni postrzegani jako potencjalni stali rezydenci¹⁴.

W latach 80. XX wieku znaczenie słowa „imigrant” zostało doprecyzowane przez francuski Narodowy Instytut Studiów Demograficznych (Institut national d'études démographiques) oraz Narodowy Instytut Statystyki i Studiów Ekonomicznych (Institut national de la statistique et des études économiques). Imigrantem jest osoba mieszkająca we Francji, która się nie urodziła w tym kraju. Akcent został zatem położony na proces migracji z jednego kraju do drugiego, nie zaś na kwestię obywatelstwa. Imigrant nie jest już więc synonimem słowa cudzoziemiec¹⁵.

Jest skądinąd znaczące, że w tradycji francuskiej na określenie imigranta stosuje się słowo *immigré* – mające formę bierną, sugerującą, iż określana tym słowem osoba stanowi przedmiot rozmaitych działań podejmowanych przez administrację kraju osiedlenia, podporządkowany tej administracji. Stoi to w opozycji do tradycji amerykańskiej i stosowanej w kręgu anglosaskim terminologii: *migrant*, *immigrant*, która wskazuje na czynny, sprawczy w swoim działaniu charakter imigranta. Współcześni francuscy socjologowie imigracji zaczynają używać słowa *immigrant*, zapożyczenia z języka angielskiego, które ma posiadać szerszą treść społeczną, zogniskowaną wokół takich zagadnień, jak wykorzenienie, wykluczenie czy też życie codzienne imigrantów¹⁶. W ten sposób imigranci przestają być anonimową grupą, kategorią statystyczną.

To jednak właśnie termin „imigrant” – *immigré* był w okresie dwudziestolecia międzywojennego, w latach II wojny światowej i w pierwszych latach powojennych stosowany dla przydania godności i szacunku obcokrajowcom, których zasadniczo w społeczeństwie francuskim określano mianem cudzoziemców. Było tak pomimo faktu, że sami zainteresowani preferowali określenie „emigrant”. To dlatego, tytułem przykładu, komórka grupująca komunistów obcokrajowców wewnątrz Francuskiej Partii Komunistycznej została w 1932 roku przemianowana z *Main-d'œuvre étrangère* (Cudzoziemska siła robocza) na *Main-d'œuvre immigrée* (Imigrancka Siła Robocza). Zgodnie z tą samą logiką utworzona w 1944 roku główna organizacja komunistycznych grup ruchu oporu we Francji złożonych z obcokrajowców przyjęła nazwę Ośrodka Działań i Obrony Imigrantów (*Centre d'Action et de Défense des Immigrés*).

¹³ A. Rea, M. Tripier, *Sociologie de l'immigration*, Paris 2008, s. 5; M. Tripier, op. cit. s. 30.

¹⁴ S. Castles, G. Kosack, *Immigrant workers and class structure in Western Europe*, London–New York–Toronto 1985, s. 12.

¹⁵ G. Noiriel, op. cit., s. 7.

¹⁶ *Ibidem*, s. 7.

Termin **pracownika cudzoziemskiego** (franc. *travailleur étranger*) odnosi się do emigracji ekonomicznej. Była to wyodrębniona kategoria obcokrajowców, zdefiniowana w prawie francuskim w dekreście z 21 kwietnia 1917 roku, na mocy którego wprowadzone zostały specjalne dokumenty tożsamości dla osób przynależnych do tej kategorii¹⁷. Według dekretu z 14 maja 1938 roku pracownikiem (*travailleur*) był „każdy cudzoziemiec, który [zajmował] stanowisko sytuujące go w pozycji podporządkowania wobec pracodawcy dla wykonywania pracy, niezależnie od natury teje pracy oraz od stosowanego trybu wypłacania wynagrodzenia, a także w przypadku braku jakiegokolwiek wynagrodzenia” (art. 7)¹⁸. Pracownicy cudzoziemscy byli mile widziani we Francji z przyczyn ekonomicznych i demograficznych – mieli się przysłużyć odbudowie gospodarki narodowej, szczególnie w kontekście strat ludzkich spowodowanych przez I wojnę światową, oraz zmniejszeniu niedoboru populacji w tym kraju. Zainteresowani byli, z definicji, migracją czasową i przybywali do Francji na podstawie kontraktów pracy¹⁹.

Emigracja polityczna jest migracją dokonywaną z przyczyn politycznych. Nie zawsze jednak łatwo stwierdzić, czy rzeczywista przyczyna przemieszczenia jest natury politycznej, czy też wynika na przykład z poszukiwania lepszych warunków życia w aspekcie ekonomicznym. Podobnie jak w przypadku emigrantów ekonomicznych, analizując problem emigrantów politycznych („wychodźców”), trzeba sobie zdać sprawę z faktu, że „każda jednostka jest niepowtarzalna, podlega niepowtarzalnym wypadkom, za którymi należy podążać, bądź też je wyjaśniać”. Historyk imigracji Émile Temime zauważa, że historycy koncentrują się z reguły na wychodźczych aktywistach, pozostawiając na boku zwykłych uczestników fali emigracji politycznej. Prostym wyjaśnieniem tego stanu rzeczy jest konstatacja, że to właśnie aktywiści są najbardziej „widzialni” w źródłach archiwalnych, to oni wyrażają się w pozostawionych dokumentach oraz są kontrolowani przez władze kraju osiedlenia. Tymczasem tak jak emigrant ekonomiczny może ulec polityzacji, tak emigrant polityczny może koncentrować się na codziennych sprawach w kraju osiedlenia. Sytuacja jest z pewnością zróżnicowana w zależności od tego, czy chodzi o emigrację tymczasową (jak np. pobyt uchodźców żydowskich z Europy Środkowo-Wschodniej, pragnących emigrować przez Francję za ocean), czy też o migrację trwałą. W tym drugim przypadku aspekt ekonomiczny egzystencji imigranta staje się nieunikniony²⁰.

Uchodźca (franc. *réfugié*) to osoba, która z powodu przemian politycznych została pozbawiona opieki kraju pochodzenia, bądź taka, która odmawia przyjęcia tej opieki i która potrzebuje ochrony ze strony państwa, w którym znalazła schronienie,

¹⁷ Robotnicy przemysłowi otrzymywali karty w kolorze zielonym, a robotnicy rolni karty w kolorze jasnożółtym. Dekret z 21 kwietnia 1917 r. ustanawiający karty tożsamości dla „pracowników cudzoziemskich” (art. 1). Zob. J. Ponty, *L'Immigration dans les textes...*, s. 118.

¹⁸ Dekret z 14 maja 1938 r. ustalający warunki pobytu cudzoziemców we Francji. J. Ponty, *L'Immigration dans les textes...*, s. 226, z franc. tłum. aut.

¹⁹ Na ten temat zob. też: P. Sękowski, *Narodziny i pierwsze lata polityki imigracyjnej Francji (1945–1952)*, „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka” 2016, nr 1, s. 183.

²⁰ É. Temime, *Émigration “politique” et émigration “économique”* [w:] *L'Émigration politique en Europe aux XIXe et XXe siècles*, Rome 1991, s. 57–59, z franc. tłum. aut.

przy czym nie przyjmuje obywatelstwa kraju osiedlenia. Uchodźca może zostać pozbawiony obywatelstwa kraju pochodzenia, ale może również je zachować. Sytuacja prawna w zakresie obywatelstwa nie jest zatem czynnikiem definiującym uchodźcę. Tym, co łączy wszystkich uchodźców, jest brak ochrony prawnej ze strony państwa pochodzenia²¹. Uchodźca może korzystać z możliwości pobytu w kraju schronienia dzięki decyzji politycznej władz kraju osiedlenia²², co pociąga za sobą konieczność podporządkowania się procedurom i uregulowaniom odnoszącym się do warunków pobytu, a w przypadku przewidywanego pobytu trwałego także do warunków integracji w społeczeństwie osiedlenia.

Należy sobie zdać sprawę z faktu, że uchodźca może opuścić kraj pochodzenia z przyczyny niemającej nic wspólnego z działalnością polityczną zainteresowanego, jako że wyjazd może być spowodowany samą przynależnością do jakiejś grupy dyskryminowanej, prześladowanej bądź znajdującej się w niebezpieczeństwie. Dlatego też termin uchodźca jest szerszy od pojęcia uchodźcy politycznego. Nawet uchodźca polityczny może być osobą, która opuściła kraj pochodzenia z powodów czysto politycznych (np. ze względu na aktywność w partii politycznej czy na swoje przekonania), ale może być także osobą decydującą się na opuszczenie kraju pochodzenia z każdej innej przyczyny niż ekonomiczna i osobista (np. ze względu na trwającą wojnę czy prześladowania rasowe)²³. Co więcej, polityczne przyczyny emigracji uchodźcy mogą łączyć się z ekonomicznymi lub osobistymi. Należy się zgodzić, że z jednej strony status uchodźcy jest zawsze definiowany przez przyczynę opuszczenia kraju pochodzenia lub przyczynę, dla której zainteresowany nie chce powrócić do kraju pochodzenia²⁴. Jednakże uchodźca, kiedy już przybędzie do kraju swojego schronienia, wcale nie musi się angażować w działalność polityczną czy nawet interesować się sytuacją panującą w kraju jego pochodzenia. Przekonanie o polityzacji uchodźców jest „falszywą oczywistością” (*fausse évidence*) – by użyć określenia socjologa Stéphane’a Dufoix²⁵. Dlatego też z ostrożnością należy podchodzić do utożsamiania uchodźcy z emigrantem politycznym.

Cała ta materia jest dodatkowo skomplikowana przez to, że nie istnieje żadna definicja prawna ani status uchodźcy politycznego. Poszczególne osoby mogą być zaliczane do tej kategorii obcokrajowców przez sam fakt podlegania określonym procedurom administracyjnym²⁶.

Utrwalenie władzy komunistycznej w Europie Środkowo-Wschodniej spowodowało wykształcenie się specyficznej kategorii uchodźców politycznych,

²¹ D.G. Cohen, *Naissance d'une nation : Les personnes déplacées de l'après-guerre, 1945–1951*, „Genèses” 2000, t. 38, s. 68; L.H. Malkki, *Refugees and Exile : From “Refugee Studies” to The National Order of Things*, „Annual Review of Anthropology” 1995, t. 24, s. 501–502.

²² P. George, *Les Migrations internationales*, Paris 1976, s. 12.

²³ B. Groppo, op. cit., s. 70.

²⁴ Y. Shain, *Who is a Political Exile? Defining a Field of Study for Political Science*, „International Migration” 1988, December, t. 26, nr 4, s. 391.

²⁵ S. Dufoix, op. cit., s. 150.

²⁶ Y. Shain, op. cit., s. 388.

których społeczność międzynarodowa określiła mianem „neo-uchodźców” (ang. *neo-refugees*)²⁷. Do tej grupy zaliczano obywateli państw bloku wschodniego, którzy z przyczyn politycznych uciekli z państw swojego pochodzenia już po zakończeniu II wojny światowej.

Zakres znaczeniowy pojęcia uchodźca został rozszerzony przez praktykę Międzynarodowej Organizacji do spraw Uchodźców (International Refugee Organization – IRO), która uznała kategorię tak zwanych uchodźców „na miejscu” (ang. *refugees “sur place”*), obejmującą wszystkich cudzoziemców nieuznających władz kraju pochodzenia, których z tego tytułu IRO objęła opieką prawną i wobec których wypełniała funkcje quasi-konsularne. Był to między innymi przypadek tysięcy imigrantów polskich we Francji przybyłych do tego kraju w dwudziestolecie międzywojennym. To bardzo jaskrawy przykład sytuacji, gdy wola całkowitego zerwania z ustrojem politycznym kraju pochodzenia emigrantów ekonomicznych była znacznie bardziej jednoznaczna niż w przypadku zwykłych uchodźców²⁸. Owi uchodźcy „na miejscu” nie byli uważani za uchodźców przez władze francuskie, które jednak uznawały dokumenty wydawane przez IRO tym obywatelom innych państw.

W każdym przypadku „prześadowanie uzasadnia zaangażowanie państwa trzeciego wobec uchodźcy”²⁹. Do tego stwierdzenia można dodać jeszcze ewentualność zaangażowania organizacji międzynarodowych, jak na przykład wspomnianej IRO.

W 1948 roku, w toku wymiany korespondencji między Quai d’Orsay a delegatem IRO we Francji, rząd francuski podjął decyzję o uznaniu za uchodźców następujących kategorii osób: posiadaczy paszportów nansenowskich, uchodźców z Niemiec objętych zapisami konwencji z 10 lutego 1938 roku, cudzoziemców znajdujących się pod opieką IRO, którym nie przysługiwał inny specjalny status, oraz volksdeutschenów, którzy nie byli objęci ochroną prawną ze strony kraju pochodzenia. W ten sposób termin „uchodźca” zastrzeżono ogólnie dla obcokrajowców objętych mandatem IRO³⁰.

Pojęcie uchodźcy, obecne w praktyce administracyjnej we Francji już od czasów monarchii lipcowej, nie zostało jednak zdefiniowane prawnie w ustawodawstwie francuskim, dopóki nie uczyniła tego społeczność międzynarodowa³¹. Stało się to, po raz pierwszy w skali globalnej, wraz z uchwaleniem postanowień Konwencji genewskiej 28 lipca 1951 roku. Aż do tego czasu wszelkie stosowane definicje odnosiły się do poszczególnych grup cudzoziemców³². W świetle tej konwencji uchodźcą jest osoba, która

²⁷ Archives nationales de France (AN), AJ 43 407, «The Refugee Problem Today», *Memorandum of the World Council of Churches – Refugee Commission*, Amsterdam, sierpień 1948.

²⁸ S. Dufoix, op. cit., s. 155.

²⁹ R. Maison, *De quelques limites et intérêts de la fréquentation (universitaire) du droit [w:] Les Réfugiés en Europe...*, s. 324; z franc. tłum. aut.

³⁰ AN, AJ 43 463, List: Ministerstwo Spraw Zagranicznych Francji do Delegata generalnego IRO we Francji, Paris, 5 VIII 1948 r.

³¹ J. Ponty, *Réfugiés, exilés, des catégories problématiques*, „Matériaux pour l’histoire de notre temps” 1996, octobre-décembre, nr 44, s. 11.

³² B. Groppo, op. cit., s. 72–73, 76.

[...] w rezultacie zdarzeń, jakie nastąpiły przed dniem 1 stycznia 1951 r., oraz na skutek uzasadnionej obawy przed prześladowaniem z powodu swojej rasy, religii, narodowości, przynależności do określonej grupy społecznej lub z powodu przekonań politycznych przebywa poza granicami państwa, którego jest obywatelem, i nie może lub nie chce z powodu tych obaw korzystać z ochrony tego państwa, albo która nie ma żadnego obywatelstwa i znajdując się, na skutek podobnych zdarzeń, poza państwem swojego dawnego stałego miejsca zamieszkania nie może lub nie chce z powodu tych obaw powrócić do tego państwa³³.

Późniejszy Protokół nowojorski z 1967 roku zniósł ograniczenia czasowe i terytorialne w stosowaniu zapisów Konwencji genewskiej.

Bez wątpienia to stosunkowo późne przyjęcie powyższej definicji przyczyniło się do sytuacji, w której potoczny uzus słowa „uchodźca” bywa niejednokrotnie znacznie oddalony od swojego zakresu znaczeniowego w prawie międzynarodowym. Niekonsekwencja w tym zakresie pojawia się nawet w terminologii stosowanej przez administrację francuską – tak na przykład bywa, że terminem „uchodźca” określa się również osoby dokonujące migracji w granicach terytorium państwa francuskiego³⁴.

Co zaś się tyczy pojęcia **wychodźca** (ang. *exile*, franc. *exilé*), ma ono szerszy zakres znaczeniowy niż słowo uchodźca, i to nawet wzięwszy pod uwagę fakt, że wychodźca jest z reguły uchodźcą politycznym (choć nie zawsze jest na odwrót). Wychodźca nie jest kategorią prawną, a termin ten należy raczej do sfery psychologicznej. Amerykański socjolog William Petersen w swojej klasycznej ogólnej typologii migracji, sformułowanej w latach 50. XX wieku, dokonał rozróżnienia na *émigrés* i *refugees*, stosując kryterium percepcji własnej długości swojego pobytu za granicą. Zgodnie z tym podziałem ci, którzy żywią nadzieję na powrót do kraju pochodzenia, byłiby owymi *émigrés* – wychodźcami właśnie, podczas gdy osoby przekonane o trwałości ich osiedlenia za granicą należałyby do grupy *refugees* – uchodźców. Petersen dodawał, że akulturacja uchodźców jest łatwiejsza niż w przypadku wychodźców – „wciąż żyjących duchowo w innym kraju”³⁵.

Wychodźca znajduje się daleko od miejsca, w którym chciałby żyć. Jak trafnie określił to Stéphane Dufoix, „być wychodźcą, to nie być u siebie tam, gdzie się jest”³⁶. Taka osoba aktywnie działa na rzecz zmiany sytuacji, która zmusiła go do opuszczenia kraju pochodzenia. W miejscu swojego wychodźstwa wychodźca czuje się obcy, a swój pobyt w kraju schronienia pojmuje jako tymczasowy. Gdy pobyt ten się przedłuża, wychodźca może porzucić działalność polityczną i stać się zwykłym imigrantem³⁷. Émile Temime przenikliwie zauważył, że wychodźca dokonuje swoistego uświęcenia klęski, którą niegdyś poniósł. Jego aktywność na wychodźstwie

³³ Konwencja dotycząca statusu uchodźców, sporządzona w Genewie dnia 28 lipca 1951 r., Dz.U. 1991 nr 119 poz. 515 art. 1, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19911190515> (dostęp: 15.01.2019).

³⁴ O. Forcade, P. Nivet, *Pour une histoire des réfugiés dans l'Europe moderne et contemporaine* [w:] *Les Réfugiés en Europe...*, s. 8; L.H. Malkki, op. cit., s. 502.

³⁵ W. Petersen, *A general typology of migration*, „American Sociological Review” 1958, June, t. 23, nr 3, s. 262.

³⁶ S. Dufoix, *Politiques d'exil. Hongrois, Polonais et Tchécoslovaques en France après 1945*, Paris 2002, s. 15, z franc. tłum. aut.

³⁷ B. Groppo, op. cit., s. 70, 72, 76 (przyj. 3).

daje mu legitymację do życia poza granicami kraju oraz do unikania losu pozostałych w granicach kraju pochodzenia członków swojego narodu³⁸. Po II wojnie światowej liczni Polacy we Francji odrzucali możliwość powrotu do kraju pochodzenia, kładąc nacisk na misję, którą mieli do wypełnienia „na wychodźstwie”.

Jeśli odwołać się do klasyfikacji uchodźców stworzonej przez węgiersko-australijskiego badacza Egon Kunza³⁹, działacze społeczno-polityczni – polscy wychodźcy we Francji w pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej – należeliby do podgrupy „uchodźców aktywnych politycznie w celu zmiany rządu w kraju swojego pochodzenia”. Te osoby identyfikowały się ze swoim narodem, odrzucając kierujący losami tegoż narodu rząd. Odrzucały one możliwość, że ich pobyt we Francji mógł mieć charakter trwały, traktując go jako historyczną misję do wypełnienia. Jak zauważył izraelski politolog Yossi Shain, przyjęte przez Kunza kryterium klasyfikacji jest to kryterium „stanowiska”, nie zaś „zachowania”⁴⁰. Według Shaina wychodźca polityczny (*political exile*) jest to osoba

[...] zaangażowana w działalność polityczną skierowaną przeciwko polityce reżimu panującego w kraju swojego pochodzenia – bądź to wyłącznie przeciwko swojemu rządowi, bądź przeciwko całemu systemowi politycznemu w kraju pochodzenia; ta aktywność ma na celu stworzenie sprzyjających warunków dla powrotu tej osoby. Zainteresowany pozostaje zatem wychodźcą politycznym tak długo, jak pozostaje zaangażowany w tę działalność⁴¹.

Bezpaństwowiec jest wychodźcą pozbawionym jakiegokolwiek obywatelstwa, a zatem niemającym prawa do ochrony ze strony żadnego państwa. Termin ten pojawił się w latach 20. XX wieku⁴². Tak jak uchodźca nie musi być bezpaństwowcem, tak samo bezpaństwowiec nie musi być uchodźcą⁴³. Francuską wykładnię prawną pojęcia bezpaństwowiec (*apatride*) możemy odnaleźć w korespondencji Ministerstwa Spraw Zagranicznych (MSZ) z Ministerstwem Spraw Wewnętrznych (MSW) z 1946 roku. Dyrekcja Konwencji Administracyjnych i Społecznych MSZ zaproponowała wówczas uznawanie za bezpaństwowców Polaków, którzy posiadali paszporty wydane przez rząd polski w Londynie lub przedwojenne, a którym powojenny rząd polski w Warszawie odmówił potwierdzenia ważności dotychczasowych dokumentów bądź wydania nowych dokumentów tożsamości czy podróży. MSW opowiedziało się wówczas przeciw przyznawaniu statusu bezpaństwowca osobom, które *de iure* nigdy nie zostały pozbawione obywatelstwa polskiego przez urzędujący legalny rząd polski. Te osoby, pozbawione ochrony prawnej ze strony państwa polskiego (ale niepozbawione polskiego obywatelstwa), mogły być określane mianem „polskich **azylantów**” (*asilés polonais*)⁴⁴.

³⁸ É. Temime, op. cit., s. 62.

³⁹ Egon Kunz sam był dipisem w obozie na terytorium Austrii (w Linz) i objęty był mandatem IRO po swojej ucieczce z Węgier w 1948 r. W 1949 r. wyemigrował do Australii.

⁴⁰ Y. Shain, op. cit., s. 391.

⁴¹ Ibidem, s. 394, z ang. tłum. aut.

⁴² J. Ponty, *L'Immigration dans les textes...*, s. 176.

⁴³ L.H. Malkki, op. cit., s. 501.

⁴⁴ Centre des Archives Diplomatiques, La Courneuve (A MAE), Série Europe, Sous-série Pologne (Pologne), t. 85, Nota: *Direction des conventions administratives et sociales* MSZ do *Direction d'Europe* MSZ, Paris, 17 IX 1946 r., k. 103.

Oto jasne wyjaśnienie różnicy między pojęciami bezpieczeństwa i azylanta w prawie francuskim. Nawet jeśli ostatecznie władze francuskie odrzuciły tę nomenklaturę w obawie przed zalegalizowaniem w ten sposób dysydenckiej społeczności polskiej we Francji⁴⁵, jej uznanie nastąpiło *de facto* przez tolerowanie wspomnianego już statusu uchodźcy „na miejscu”, stworzonego w późniejszym okresie przez IRO.

Nadzwyczajne okoliczności pierwszych lat po zakończeniu II wojny światowej przyczyniły się do koniunkturalnego rozszerzenia znaczenia pojęcia bezpieczeństwa. Stąd też instrukcja francuskiego MSW na temat traktowania poszczególnych kategorii cudzoziemców znajdujących się we Francji w momencie wyzwolenia za bezpieczeństwa uznawała „cywilnych obywateli państw sprzymierzonych, neutralnych i wrogich, którzy nie otrzymają od rządów, którym podlegają, zgody na powrót do swoich krajów”⁴⁶.

W 1948 roku rząd francuski podjął decyzję o uznawaniu za bezpieczeństwa cudzoziemców należących do dwóch kategorii, które nie korzystały z opieki IRO: cudzoziemców pozbawionych obywatelstwa przez państwa, których byli oni obywatelami (np. bezpieczeństwa pochodzenia polskiego) oraz volksdeutschów, którzy nie byli już chronieni przez kraje pochodzenia ani przez IRO (np. bezpieczeństwa eks-Polak, pochodzenia niemieckiego)⁴⁷. Z kolei za azylantów (np. azylant polski) uznano cudzoziemców, którzy nie utracili obywatelstwa kraju pochodzenia, ale nie korzystali już z opieki konsularnej tego państwa⁴⁸.

Tytułem podsumowania tych zawłości leksykalnych możemy stwierdzić, że praktyka stosowania terminów „uchodźca”, „bezpieczeństwiec” i „azylant” we Francji w krótkim okresie pierwszych lat po zakończeniu II wojny światowej podlegała ewolucji. W 1948 roku władze francuskie postanowiły ustanowić praktyczne zróżnicowanie między z jednej strony uchodźcami, a z drugiej bezpieczeństwa i azylantami, zgodnie z kryterium opieki IRO nad zainteresowanym (uchodźcy) bądź braku tej opieki (bezpieczeństwiecy i azylanci). Różnica w statusie prawnym pomiędzy bezpieczeństwa i azylantami tkwiła w fakcie posiadania obywatelstwa kraju pochodzenia, lecz bez ochrony prawnej ze strony tegoż państwa w przypadku azylantów oraz nieposiadania żadnego obywatelstwa w przypadku bezpieczeństwa.

W momencie wyzwolania Europy przez wojska sprzymierzone w ostatniej fazie II wojny światowej zdano sobie sprawę z istnienia problemu rzesz cywilów deportowanych przez okupantów w latach wojny, z których większość została przesiedlona do Niemiec do pracy przymusowej. Znajdowali się tam również byli jeńcy wojenni. Dowództwo wojsk sprzymierzonych ochrzciło te osoby mianem *Displaced Persons*

⁴⁵ Ostatecznie zdecydowano się na wydawanie przez administrację francuską dokumentów tożsamości i podróży takim osobom bez żadnej specyficznej wzmianki. A MAE, Pologne, t. 85, Nota: *Sous-Direction d'Europe orientale MSZ do Direction des conventions administratives et sociales*, MSZ, Paris, 28 X 1946 r., k. 108.

⁴⁶ AN, F 7 16102, *Instruction sur les étrangers alliés ou neutres se trouvant en France lors de la Libération*, [b.d.].

⁴⁷ Na temat odmowy IRO podjęcia się opieki nad dziećmi „*de facto* pochodzenia niemieckiego” zob. też: R.M. Douglas, *Les Expulsés*, Paris 2012, s. 269, 281.

⁴⁸ AN, AJ 43 463, List: MSZ do Delegata generalnego IRO we Francji, Paris, 5 VIII 1948 r.

– DPs, „osób przemieszczonych”, w języku polskim potocznie nazwano je **dipisami**. Problem milionów dipisów stanowił jedną z najbardziej palących kwestii pozostających do rozwiązania przez społeczność międzynarodową w pierwszym okresie po zakończeniu II wojny światowej⁴⁹. Podstawowa różnica pomiędzy pojęciami dipis (*displaced person* – DP) i uchodźca (*refugee*) – które bardzo często są z sobą mieszane zarówno w relacjach z epoki, jak i w historiografii współczesnej – tkwi w tym, że dipis nie opuścił kraju swojego pochodzenia z przyczyn politycznych czy też w obawie przed prześladowaniami religijnymi lub rasowymi, lecz został przesiedlony siłą przez okupanta w czasie wojny. Dipis opuścił więc kraj wbrew swojej woli, w przeciwieństwie do uchodźcy, który uczynił to w wyniku własnej decyzji. Rola dipisów w ich przemieszczeniu podczas wojny była zatem pasywna. Stąd też społeczność międzynarodowa przyjęła w początkowym okresie powojennym założenie, że dipisi powinni powrócić do swoich krajów pochodzenia, skoro wojna się już skończyła. Geograf i demograf Pierre George zdefiniował ogólnie „osoby przemieszczone” jako jednostki, które „należą do grup ludności wyrzuconych ze swoich krajów pochodzenia lub przebywania na podstawie decyzji politycznych, bądź też w wyniku arbitrażu międzynarodowych”⁵⁰. W kontekście okresu pierwszych lat po zakończeniu II wojny światowej mogło chodzić wyłącznie o tę pierwszą ewentualność.

Termin *displaced person* nie ma jednolitego, utartego tłumaczenia w poszczególnych językach europejskich. Często stosowana jest po prostu jego forma anglojęzyczna⁵¹. We Francji, po zakończeniu działań wojennych i po powrocie porządku republikańskiego, utworzono specjalne Ministerstwo Jeńców Wojennych, Deportowanych i Uchodźców, a cudzoziemców, którzy znaleźli się na terytorium Francji podczas wojny w drodze deportacji przeprowadzonej przez Niemców, nazywano *personnes déplacées*, co stanowiło dosłowne tłumaczenie terminu *displaced person*⁵².

Między 1947 a 1948 rokiem, gdy zakończyła się misja Administracji Narodów Zjednoczonych do spraw Pomocy i Odbudowy (United Nations Relief and Rehabilitation Administration), ukierunkowana na repatriację dipisów do krajów ich

⁴⁹ Na temat uchodźców i dipisów w Europie w okresie II wojny światowej i w pierwszych latach powojennych zob. m.in.: M. Marrus, *The Unwanted: European Refugees from the First World War Through the Cold War*, wyd. 2, Philadelphia 2002; M. Wyman, *DPs: Europe's Displaced Persons, 1945–1951*, wyd. 2, Ithaca 1998; *Personnes déplacées et guerre froide en Allemagne occupée*, red. C. De France, J. Denis, J. Maspero, Bruxelles–Berne–Berlin–Frankfurt am Main–New York–Oxford–Vienne 2015; *Evakuierungen im Europa der Weltkriege – Les Évacuations dans l'Europe des guerres mondiales – Evacuations in World War Europe*, red. F. Lemmes, J. Großmann, N. J. Williams, O. Forcade, R. Hudemann, Berlin 2014. Autor niniejszego artykułu realizuje w latach 2016–2020 projekt ze środków Narodowego Centrum Nauki nr 2015/19/D/HS3/02361 pt. *Działalność Międzynarodowej Organizacji do spraw Uchodźców (International Refugee Organization) w powojennej Europie: Przykład akcji opiekuńczej wobec dipisów i uchodźców polskich w latach 1947–1951*, którego głównym rezultatem będzie monografia poświęcona tej problematyce.

⁵⁰ P. George, op. cit., s. 11.

⁵¹ M.R. Marrus, *Les Exclús : Les réfugiés européens au XXe siècle*, Paris 1986, s. 300–301; idem, *Personnes déplacées [w:] 1938–1948 : Les années de tourmente, De Munich à Prague. Dictionnaire critique*, red. J.-P. Azéma, C. Bédarida, Paris 1995, s. 683–684.

⁵² AN, AJ 43 18, Nota: M.H. Biehle, *American Resident Representative UNRRA do Herberta W. Emersona, depeza z Londynu do Waszyngtonu*, 16 XII 1944 r.

pochodzenia, problem dipisów w powojennej Europie wciąż był daleki od rozwiązania. Wielu spośród nich nie chciało powrócić do krajów swojego pochodzenia. Wtedy też termin DP stał się synonimem uchodźcy politycznego. Oba terminy zaczęły być używane zamiennie nawet w oficjalnych dokumentach IRO (następczyni UNRRA)⁵³. Trzeba jednak zauważyć, iż – nawiązując do wyżej wspomnianego problemu „fałszywej oczywistości” – nie można przyjąć, że każdy dipis, który nie zdecydował się na powrót do kraju pochodzenia, był z definicji uchodźcą politycznym oraz że motywy jego dążenia do osiedlenia się po wojnie poza granicami kraju pochodzenia były zawsze polityczne.

Pojęciem szczególnie mocno związanym z dziejami polskich imigrantów we Francji jest **repatriacja**, czyli powrót do kraju pochodzenia osób, które z różnych przyczyn znalazły się uprzednio poza granicami tegoż kraju. W kontekście społeczności polskiej we Francji należy wspomnieć o dwóch okresach masowej repatriacji, które jednak odbywały się w zupełnie różnych warunkach.

Pierwsza fala repatriacji Polaków z Francji nastąpiła w okresie międzywojennym, w tak zwanych czarnych latach między 1931 a 1936 rokiem (szczególnie w latach 1931–1933), kiedy to ogólna sytuacja gospodarcza we Francji i panujący wówczas kryzys ekonomiczny spowodowały liczne wypadki wymuszonych powrotów pracowników cudzoziemskich do Polski. Repatriacja objęła wówczas od niespełna 130 000 (według oficjalnych źródeł francuskich) do ponad 140 000 (według oficjalnych źródeł polskich) pracowników polskich z Francji. Wbrew obecnym niekiedy w literaturze twierdzeniom wyjazdy te były *de iure* dobrowolne, gdyż nie chodziło ani o wydalenie (*refoulement*), ani o wysiedlenie (*expulsion*), lecz *de facto* przymuszała do nich utrata pracy i brak możliwości podjęcia zatrudnienia w innym miejscu⁵⁴.

Drugi okres repatriacji Polaków z Francji przypadł na pierwsze lata po II wojnie światowej, a szczególnie na lata 1946–1948, kiedy to dobrowolne powroty pracowników polskich i ich rodzin odbywały się na podstawie kolejnych umów polsko-francuskich. Władze Polski Ludowej potrzebowały rąk do pracy i pomocy doświadczonej siły roboczej w odbudowie zniszczonego przez wojnę kraju, w tym górników do pracy w kopalniach na nowo przyłączonych do Polski obszarach Dolnego Śląska. Poza tym, również na zasadach dobrowolności, sprowadzani do kraju byli polscy uchodźcy wojenni i dipisi z Francji wschodniej (przesiedleni tam w czasie II wojny światowej przez Niemców). Dla rozróżnienia tych dwóch przedsięwzięć akcją skierowaną wobec polskich pracowników przebywających we Francji przed 3 września 1939 roku określano mianem **reemigracji**, akcja zaś mająca na celu powrót do Polski uchodźców wojennych i dipisów nazywana była **repatriacją**. Fakt, że tak wielu Polaków zdecydowało się na powrót do wyniszczonego wojną i okupacją kraju, wynikał nie tylko ze skutecznej akcji propagandowej przedstawicieli dyplomatycznych i konsularnych Polski Ludowej i pro rządowych (prowarszawskich) organizacji polskich we Francji, ale także z nostalgii i idealizacji ojczyzny, naturalnych zjawisk

⁵³ D.G. Cohen, op. cit., s. 68–69; I. Walczewski, *Destin tragique des Polonais déportés en Allemagne*, Rome 1951, s. 11; W. Petersen, op. cit., s. 262.

⁵⁴ J. Ponty, *Polonais méconnus. Histoire des travailleurs immigrés en France dans l'entre-deux-guerres*, wyd. 2, Paris 1990, s. 226–227, 425.

występujących u wielu imigrantów polskich⁵⁵. Akcja reemigracji przedwojennych emigrantów polskich z Francji w latach 1946–1948 objęła około 65 000 osób, pracowników i członków ich rodzin, co stanowiło około 15% ogółu liczby społeczności polskiej we Francji przed rozpoczęciem tego procesu. W liczbie reemigrantów znajdowało się niespełna 9900 górników⁵⁶. Z kolei akcja repatriacji uchodźców wojennych i dipisów w latach 1945–1947 objęła około 72 000 Polaków z Francji⁵⁷.

Próba usystematyzowania i zdefiniowania wybranych pojęć używanych w kontekście problematyki historii imigracji wydaje się niezbędną do prowadzenia pogłębionej refleksji w tym zakresie, jak również w zakresie między innymi socjologii imigracji. W toku analizy konkretnych pojęć natychmiast mierzymy się z problemem praktyki ich stosowania. Nader interesujące wydaje się zagadnienie doboru używanych terminów, określających procesy migracyjne oraz osoby migrantów, w zależności od interesu osób czy organizacji stosujących poszczególne pojęcia.

Praktyka posługiwania się każdym z opisanych w tym artykule pojęć wpisywała się w logikę polityzacji zagadnienia obecności obcokrajowców w danym państwie (w tym przypadku: Polaków we Francji). Nie było rzeczą obojętną, czy w okresie gorących debat we Francji w czasie kryzysu lat 30. XX wieku używano w odniesieniu do pracowników cudzoziemskich terminu „cudzoziemiec” czy „imigrant”. Podobnie nie było wolne od uwarunkowań dyplomatycznych stosowanie pojęć azylanta czy bezpaństwowca w latach 40. Kraje pochodzenia z zasady nie były zainteresowane uznaniem statusu uchodźcy w odniesieniu do własnych obywateli przebywających za granicą, określając ich mianem emigrantów. Również państwa, które nie życzyły sobie obecności uchodźców na swoim terytorium, tak ich nie określały. Uchodźca wzbudzał nieufność samą swoją obecnością, jako potencjalne źródło „kłopotów dla porządku publicznego”⁵⁸. Zdepersonalizowany termin *displaced person* był podtrzymywany w użyciu nawet w odniesieniu do osób wyrażających sprzeciw wobec powrotu do kraju pochodzenia z przyczyn politycznych po to, by nie określać tej

⁵⁵ W. Markiewicz, *Przeobrażenia świadomości narodowej reemigrantów polskich z Francji*, Poznań 1960, s. 108–109. Najnowsze ustalenia na temat przyczyn i przebiegu repatriacji Polaków z Francji w pierwszych latach po II wojnie światowej zawierają dwie obronione w ostatnich latach rozprawy doktorskie: A. Nisiobęcka, *Reemigracja Polaków z Francji oraz ich adaptacja w Polsce Ludowej w latach 1945–1950*, rozprawa doktorska, Uniwersytet Warszawski, promotor: M. Pasztor, Warszawa 2015; J. Szulc, *De l'émigration à la rémigration : Le retour des Polonais au pays de 1945 au début de la Guerre Froide*, rozprawa doktorska, Université de Lorraine, promotor : O. Dard, Metz 2012. Zob. też: P. Sekowski, *Les Polonais en France...*, rozdział II.

⁵⁶ Poszczególne źródła, a także badacze problematyki, podają różne dane szczegółowe w odniesieniu do skutków reemigracji. Szerzej informacji na ten temat, wraz z różnymi szacunkami szczegółowymi, zob. ibidem, s. 218.

⁵⁷ Ibidem, s. 230. Według innych danych akcja repatriacji uchodźców wojennych i dipisów obywateli polskich z Francji w latach 1945–1950 objęła 63 771 osób. Zob. K. Kersten, *Repatriacja ludności polskiej po II wojnie światowej. Studium*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974, s. 236.

⁵⁸ Y. Shain, op. cit., s. 392; É. Temime, op. cit., s. 64.

kategorię obcokrajowców mianem uchodźców. I odwrotnie: przedstawiciele dipisów, nawet ci, którzy zamierzali pozostać w kraju siłowego przesiedlenia czy też pragnęli osiedlić się za oceanem z przyczyn ekonomicznych bądź osobistych, domagali się przyznania im statusu uchodźcy, mając nadzieję na otrzymanie praw z nim związanych. Wydaje się, że nic się w tej kwestii nie zmieniło i w dalszym ciągu stosowana w odniesieniu do poszczególnych kategorii obcokrajowców terminologia wynika niejednokrotnie z opisaną wyżej logiki polityzacji zagadnienia.

W ostatnim omawianym wyżej przypadku – stosunku do pojęć uchodźca i dipis – warto także zwrócić uwagę na kwestię uwarunkowań psychologicznych związanych z recepcją tych pojęć przez samych zainteresowanych, to znaczy przez osoby określone jednym z tych terminów w pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej. Ważną rolę odgrywał wówczas psychologiczny czynnik chęci symbolicznego dowartościowania swojego statusu za granicą poprzez dążenie do uzyskania nobilitującego miana/statusu uchodźcy, a jeszcze bardziej uchodźcy politycznego – w opozycji do zdepersonalizowanego i wyzbytego wszelkich cech nobilitujących terminu *displaced person*.

Zdefiniowanie poszczególnych pojęć określających procesy migracyjne i osoby migrantów, podobnie jak problem wzajemnych zależności między tymi pojęciami oraz zagadnienie poszukiwania ich możliwie jak najbardziej precyzyjnie zdefiniowanych zakresów znaczeniowych – wszystko to są tematy z punktu widzenia historii imigracji bardzo istotne. Próbę spełnienia zadość tym postulatami i analizy powyższych zagadnień stanowi niniejszy artykuł. Taka analiza powinna być jednak punktem wyjścia dalszych rozważań nad kwestią polityzacji zagadnienia, związaną z celowym stosowaniem pewnych oraz niestosowaniem innych pojęć odnoszących się do procesów migracyjnych i osób migrantów. Innym ważnym obszarem badań może być problem czynników psychologicznych związanych z recepcją poszczególnych pojęć, a co za tym idzie – również z autoidentyfikacją z danym pojęciem osób nim określanych. Te zagadnienia wymagają dalszych pogłębionych badań przede wszystkim historyków i socjologów imigracji oraz politologów.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

- Archives Nationales, Paris.
Série AJ 43 : Archives de l'Organisation internationale pour les Réfugiés.
Série F 7 : Police générale.
Centre des Archives Diplomatiques, La Courneuve.
Série Europe 1945–1960 : Sous-série Pologne.

Literatura

- 1938–1948: *Les années de tourmente, De Munich à Prague. Dictionnaire critique*, red. J.-P. Azéma, C. Bédarida, Paris 1995.
- Castles S., Kosack G., *Immigrant workers and class structure in Western Europe*, London–New York–Toronto 1985.
- Chalaśiński J., *Emigracja jako zjawisko społeczne*, „Przegląd Socjologiczny” 1936, t. 4, nr 3–4, s. 491–518 (nowe wydanie: *Emigracja jako zjawisko społeczne* [w:] *Migracje i migranci w pismach Ludwika Krzywickiego, Florianiana Znanięckiego, Józefa Chalaśińskiego. Wybór tekstów*, red. G. Firlit-Fesnak, J. Godlewska-Szyrkowa, C. Żołądowski, Warszawa 2013 s. 221–228).
- Cohen D.G., *Naissance d'une nation: Les personnes déplacées de l'après-guerre, 1945–1951*, „Genèses” 2000, t. 38, s. 56–78.
- Douglas R.M., *Les Expulsés*, Paris 2012.
- Dufoix S., *Fausse évidence: Statut de réfugié et politisation*, „Revue européenne de migrations internationales” 2000, t. 16, nr 3, s. 147–164.
- Dufoix S., *Politiques d'exil. Hongrois, Polonais et Tchécoslovaques en France après 1945*, Paris 2002.
- Evakuierungen im Europa der Weltkriege – Les Évacuations dans l'Europe des guerres mondiales – Evacuations in World War Europe*, red. F. Lemmes, J. Großmann, N.J. Williams, O. Forcade, R. Hudemann, Berlin 2014.
- Forcade O., *Conclusion* [w:] *Les Réfugiés en Europe du XVIe au XXe siècle*, red. O. Forcade, P. Nivet, Paris 2008, s. 331–340.
- Forcade O., Nivet P., *Pour une histoire des réfugiés dans l'Europe moderne et contemporaine* [w:] *Les Réfugiés en Europe du XVIe au XXe siècle*, red. O. Forcade, P. Nivet, Paris 2008, s. 7–10.
- George P., *Les Migrations internationales*, Paris 1976.
- Groppo B., *Exilés et réfugiés : L'évolution de la notion de réfugié au XXe siècle*, „Historia Actual Online” 2003, nr 2, s. 69–79.
- Kersten K., *Repatriacja ludności polskiej po II wojnie światowej. Studium*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974.
- Krzywicki L., *Wstęp do „Pamiętników emigrantów. Francja”* [w:] *Migracje i migranci w pismach Ludwika Krzywickiego, Florianiana Znanięckiego, Józefa Chalaśińskiego. Wybór tekstów*, red. G. Firlit-Fesnak, J. Godlewska-Szyrkowa, C. Żołądowski, Warszawa 2013, s. 41–57.
- Lubicz-Zaleski Z., *Le Statut moral de l'émigré*, Paris 1949 (wyimek z: „Revue des travaux de l'Académie des Sciences morales et politiques” 1949).
- Maison R., *De quelques limites et intérêts de la fréquentation (universitaire) du droit* [w:] *Les Réfugiés en Europe du XVIe au XXe siècle*, red. O. Forcade, P. Nivet, Paris 2008, s. 323–329.
- Malkki L.H., *Refugees and Exile: From „Refugee Studies” to The National Order of Things*, „Annual Review of Anthropology” 1995, t. 24, s. 495–523.
- Markiewicz W., *Przeobrażenia świadomości narodowej reemigrantów polskich z Francji*, Poznań 1960.
- Marrus M.R., *Les Exclus: Les réfugiés européens au XXe siècle*, Paris 1986.

- Marrus M.R., *The Unwanted: European Refugees from the First World War Through the Cold War*, wyd. 2, Philadelphia 2002 (cytowane wyd. franc.: *Les Exclus : Les réfugiés européens au XXe siècle*, wyd. 1, Paris 1986).
- Nisiobęcka A., *Reemigracja Polaków z Francji oraz ich adaptacja w Polsce Ludowej w latach 1945–1950*, rozprawa doktorska, Uniwersytet Warszawski, promotor: M. Pasztor, Warszawa 2015.
- Noiriel G., *Atlas de l'immigration en France*, Paris 2002.
- Personnes déplacées et guerre froide en Allemagne occupée*, red. C. DeFrance, J. Denis, J. Maspero, Bruxelles–Berne–Berlin–Frankfurt am Main–New York–Oxford–Vienne 2015.
- Petersen W., *A general typology of migration*, „American Sociological Review” 1958, June, t. 23, nr 3, s. 256–266.
- Ponty J., *L'Immigration dans les textes, France, 1789–2002*, Paris 2003.
- Ponty J., *Polonais méconnus: Histoire des travailleurs immigrés en France dans l'entre-deux-guerres*, wyd. 3, Paris 2005 (cytowane wyd. 2: Paris 1990).
- Ponty J., *Réfugiés, exilés, des catégories problématiques*, „Matériaux pour l'histoire de notre temps” 1996, octobre–décembre, nr 44, s. 9–13.
- Rea A., Tripier M., *Sociologie de l'immigration*, Paris 2008
- Sękowski P., *Narodziny i pierwsze lata polityki imigracyjnej Francji (1945–1952)*, „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka” 2016, nr 1, s. 183–198.
- Sekowski P., *Les Polonais en France au lendemain de la seconde guerre mondiale (1944–1949) : Histoire de l'intégration de la communauté immigrée installée en France depuis l'entre-deux-guerres*, Paris 2019.
- Shain Y., *Who is a Political Exile? Defining a Field of Study for Political Science*, „International Migration” 1988, December, t. 26, nr 4, s. 387–399.
- Szulc J., *De l'émigration à la ré-émigration: Le retour des Polonais au pays de 1945 au début de la Guerre Froide*, rozprawa doktorska, Université de Lorraine, promotor: O. Dard, Metz 2012.
- Temime É., *Émigration “politique” et émigration “économique” [w:] L'Émigration politique en Europe aux XIXe et XXe siècles*, Rome 1991, s. 57–72.
- Tripier M., *L'Immigration dans la classe ouvrière en France*, Paris 1990.
- Walczewski I., *Destin tragique des Polonais déportés en Allemagne*, Rome 1951.
- Wyman M., *DPs: Europe's Displaced Persons, 1945–1951*, wyd. 2, Ithaca 1998.
- Znanięcki F., *Wychodźstwo a położenie ludności wiejskiej, zarobkującej w Królestwie Polskim*, „Wychodźca Polski” 1911, z. 3 [w:] *Migracje i migranci w pismach Ludwika Krzywickiego, Floriana Znanięckiego, Józefa Chalasińskiego. Wybór tekstów*, red. G. Firlić-Fesnak, J. Godlewska-Szyrkowa, C. Żołądowski, Warszawa 2013.